

ALISHER NAVOIY VA QO'QON ADABIY MUHITI

QO'QON-2021

АЛИШЕР НАВОИЙ ХАЛҚАРО ЖАМОАТ ФОНДИ

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ҚЎҚОН ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ

**АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ДАВЛАТ АДАБИЁТ
МУЗЕЙИ**

**ЎЗБЕК ТИЛИ, АДАБИЁТИ ВА ФОЛЬКЛОРИ
ИНСТИТУТИ**

**БУЮК ШОИР ВА МУТАФАККИР АЛИШЕР НАВОИЙ
ТАВАЛЛУДИНИНГ 580 ЙИЛЛИГИГА БАҒИШЛАНГАН**

**“АЛИШЕР НАВОИЙ ВА ҚЎҚОН АДАБИЙ МУҲИТИ”
МАВЗУСИДАГИ**

ХАЛҚАРО ИЛМИЙ АНЖУМАН

МАТЕРИАЛЛАРИ

(21-22 май 2021 йил)

ҚЎҚОН – 2021

Таҳрир ҳайъати:

**З. Қобилова, Б. Абдурахмонова, Д. Зоҳидова, С. Усмонова, Ф. Қурбонова,
Р. Жўраева**

Масъул муҳаррир:

Олимжон Давлатов

Тўпловчилар:

М. Носиров, Д. Асқаров, Л. Аҳмадалиев, Н.Турсунова, Х. Раимова

Ушбу тўпламда 2021 йил **21-22 май кунлари** Қўқон шаҳрида бўлиб ўтган **“АЛИШЕР НАВОИЙ ВА ҚЎҚОН АДАБИЙ МУҲИТИ”** мавзусидаги халқаро илмий анжуман материаллари жамланган. Анжуман Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёевнинг 2020 йил 19 октябрдаги ПҚ-4865-сонли «Буюк шоир ва мутафаккир Алишер Навоий таваллудининг 580 йиллигини кенг нишонлаш тўғрисида»ги Қарори ижросини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикасида 2021 йилда халқаро ва республика миқёсида ўтказиладиган илмий ва илмий-техник анжуманлар режаси тўғрисида”ги 2021 йил 2 мартдаги 78-ф сонли фармойишига асосан ташкил қилинган.

Тўпламдан ўрин олган мақолаларнинг илмий-услубий жиҳатлари ва савиясига муаллифларнинг ўзлари масъулдирлар.

Ушбу тўплам Муқимий номидаги Қўқон давлат педагогика институти Кенгашининг 2021 йил 7 май кунидаги йиғилиши баённомасига мувофиқ нашрга тавсия қилинган

МУҲАЙЙИР ИЖОДИЙ МЕРОСИ МАНБАЛАРИ. У КЎЧИРГАН НАВОИЙ ДЕВОНИ ҚЎЛЁЗМАСИ

Акрамжон Дехқонов

ЎзДЎТАУ, ф. ф. н. (Ўзбекистон)

Муҳаммадкул Муҳаммадрасул ўғли Муҳаййир XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX аср бошларида яшаб ўтган ижодкорлар ичида ижодий мероси нисбатан яхлит ҳолда етиб келган шоирлардан биридир. Шоирнинг ўз қўли билан кўчирилган девонининг икки нусхаси Давлат Адабиёт музейи ва Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Шарқшунослик институти қўлёмалар фондида сақланмоқда.

Улардан бири қоралама нусха бўлиб, 1897 (1315 ҳижрий) йилда кўчирилган, 162 варақдан иборат. Бу нусха 7493 инвентарь рақами остида ЎзФА Шарқшунослик институти қўлёмалар фондида сақланяпти. Унинг 1-10 варақларида “Қирқ ҳадис” таржимаси, 10–13 варақларида эса девон дебчаси берилган. 13-158 варақларда шоирнинг ғазал, мухаммас, мураббаъ, мусаддас ва рубоийлари, 158-162 варақларда девон хотимаси жойлашган. Қўлёмма Қўқон қоғозига сафсар рангли сиёҳ билан ўртача настаълиқ хатида ёзилган. Муқоваси қаттиқ яшил картондан ишланган. Ўлчовлари 16, 5x25, 5см.

Девонда 400 та ғазал, 37 та мухаммас, 70 та рубоий, 2 та мусаддас, 2 муаммо, 2 таркиббанд ва 4 та мураббаъ бор.

Бу нусхани қоралама нусха дейишимизнинг сабаби шуки, ундаги ҳар бир радифли ғазалдан кейин бўш варақлар қолдирилган. Янги ёзилган ғазал кейинчалик ўша бўш жойга кўчириб қўйилган. Баъзи варақларда жой қолмаганидан ғазаллар хошияга ёзилган. Ғазалларнинг хати ҳам уларнинг турли вақтларда, турли ҳолатларда ёзилганини кўрсатади.

Девоннинг иккинчи нусхаси эса юқоридаги нусханинг оққа кўчирилган варианты бўлиб, 241-инвентарь рақами билан Алишер Навоий номидаги Давлат Адабиёт музейида сақланяпти. Бу қўлёмма ҳижрий 1335 (милодий

1917) йилда кўчирилган. 158 варақ. Новвотранг Қўкон қоғозига қора сиёҳ билан майда настаълиқ хатида битилган. Бу қўлёзманинг Муҳаййир девонининг оққа кўчирилган варианты эканлигини шундан аниқладикки, ундаги ғазаллар қатъий тартиб билан, ўз ўрнига ёзилган. Бирор-бир ғазал хошияга битилмаган. Қоралама нусхадаги баъзи хатолар тузатилган. Бунда 400 та ғазал (Шундан 77 таси форсча), 36 та мухаммас (шундан 17 таси форсча), 71 та рубой, 2 та мусаддас, 2 та муаммо, 4 та мураббаъ, 1 та таржеъбанд, 1 та таркиббанд мавжуд. Қўлёзманинг 1-3 варақларидан девон дебочаси, 4-7 варақлардан “Қирқ ҳадис”нинг таржимаси, 8-158 варақлардан эса шеърлий асарлар ўрин олган.

Муҳаййир асарларининг яна бир ноёб манбаси унинг ўз қўли билан ёзилган баёздир. У 1893 (1311 ҳижрий) йилда кўчирилган бўлиб, 190 варақдан иборат. Баёзнинг 20-59 варақларида Муҳаййирнинг шеърлари берилган, 10-20 варақлардан “Қирқ ҳадис” таржимаси ўрин олган. Бу баёзнинг Муҳаййир қўли билан кўчирилганлигига қўлёзманинг 20-варағидаги биринчи ғазал тепасига ёзилган қуйидаги жумлалар хужжатдир: “Ушбу китобни таҳрир қилғон (яъни кўчирган – А.Д.) шикаста қалам Муҳаййирнинг бадоеълари”. Шуни айтиб ўтиш керакки, шоир девони нусхаларида уларни Муҳаййир ўз қўли билан кўчирганлиги ҳақидаги маълумот учрамайди. Биз ушбу баёзда ёзилган жумлага суяниб, унинг хатини девон нусхаларига солиштирганимизда, уларнинг ҳаммасини бир киши, яъни шоирнинг ўзи кўчиргани маълум бўлди.

Баёзнинг кейинги бетларида Носир Бухорий, Хусрав Дехлавий, Жомий, Рожий, Муҳйи, Хислат каби шоирларнинг шеърлари берилган.

Изланишларимиз давомида Алишер Навоийнинг бир терма девонини ҳам Муҳаййир ўз қўли билан кўчиргани маълум бўлди. Бу қўлёзма 226-инвентарь рақами билан Алишер Навоий номидаги Давлат Адабиёт музейида сақланмоқда. Девон охирида хаттотнинг қуйидаги сўзлари мавжуд: “Тамом ёфт ин нусхаи шарифи девони латифи мунтахаб, таснифи орифи комил ва мукамал Мир Алишер Навоий лақаби Навоий – куддиса сирруху –

бадасти каминаи камтарин Мулло Муҳаммадқули ибн Мулло Муҳаммадрасул... Бар замойири аҳли дониш хофий ва сатир мабодки, ҳар саҳве ва хатое дар хомаи нисён рафта бошад, бамувофиқи ояти карима:

رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا

амал намуда, басатру афву карам онро пӯшанд ва ҳар нуқсоне ва нисёне, ки дар ин мусаввада бавужуд омад, бақалами таҳрир-ро дар тасҳиҳи он пӯшанд. Зероки, хотири башарий холий нест аз сояи нуқс”. [1.176 в.]

Таржимаси: “Орифи комил ва мукаммал Навоий лақабли Мир Алишер – унинг сирри муқаддас бўлсин – таснифи бўлмиш латиф танланган девоннинг ушбу шариф нухаси каминаи камтарин Мулло Муҳаммадқул ибн Мулло Муҳаммадрасул қўли билан итмомига етди. Дониш аҳлининг замирларидан махфий ва яширин эмаски, “Парвардигоро, агар унутган ёки хато қилган бўлсак, бизни азобингга гирифтор айлама!” ояти каримасига мувофиқ, унутиш қаламидан юзага келган ҳар қандай саҳву хато афву карам билан ёпишга, яъни кечиришга лойиқдир. Ва ушбу мусаввадада мавжуд бўлган ҳар қандай нуқсон ва камчиликни таҳрир қалами билан тўғрилашга ҳаракат қилсинлар. Зероки, инсон хотири нуқсон соясидан холи эмасдир”.

Алишер Навоийнинг ушбу танланган девони чиройли настаълиқ хатида 1870 йилда кўчирилган. Девон “Ашрақат...” ғазали билан бошланган, 177 varaқ. Матн ўлчови 9, 5x20. Қўлёзма ўлчови – 15x26. Девондан 537 ғазал, 2 та мустазод, 2 та мусаддас, 5 та мухаммас, 3 та таржеъбанд, 8 та қитъа, 80 та рубоий ва 10 та туюқ ўрин олган. Қўлёздаги ғазалларнинг баъзиларига қора қаламда белгилар қўйилган. Шунга асосан биз Муҳаййир бу девонни ўзи ўқиб, фойдаланиши учун кўчирган бўлса керак, деган хулосага келдик.

Бу девоннинг хатини ҳам Муҳаййир девони нухаларига солиштирганимизда, уларнинг ҳаммаси битта дастхат билан ёзилгани маълум бўлди. Мана шу қатъий ва ишончли далилларга асосланиб туриб, биз Муҳаййир девони нухалари шоирнинг ўз қўли билан кўчирилганини айтдик.

Биз Алишер Навоий девонининг Муҳаййир тарафидан кўчирилганини заҳматкаш олим М. Ҳақимовнинг “Навоий асарлари қўлёзмаларининг

тавсифи” китобидаги котиблар исмлари кўрсаткичи ёрдамида аниқладик.
[7.188–189 б.]

Эҳтимол, Муҳаййирнинг хаттотлик фаолияти ўз девонининг икки нусхаси, иккита баёз ва Алишер Навоий девонини кўчириш билангина чекланган эмасдир. Мамлакатимиз китоб фондларида ва халқимиз қўлида сақланаётган нодир қўлёзмалар ичида Муҳаййир қўли билан кўчирилган асарлар ҳам бўлса, ажаб эмас.

Адабиётлар:

1. Алишер Навоий. Девон. ЎзФА Давлат Адабиёт музейи қўлёзмалар фонди. Инв. № 226
2. Муҳаййир. Девон. Нашрга тайёрловчи М. Хайруллаева. – Тошкент: Университет, 2000
3. Муҳаййир. Девон. ЎзФА Давлат Адабиёт музейи қўлёзмалар фонди. Инв. № 241
4. Муҳаййир. Девон. ЎзФАШИ қўлёзмалар фонди. Инв. № 7493
5. Муҳаййир. Баёз. ЎзФАШИ қўлёзмалар фонди. Инв. № 682
6. Навоий асарлари луғати / Тузувчилар: П. Шамсиев, С. Иброҳимов. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1972
7. Ҳақимов М. Навоий асарлари қўлёзмаларининг тавсифи. – Тошкент: Фан, 1983
8. Ҳамидова М. Қўлёзма баёзлар – адабий манба. – Тошкент: Фан, 1981

АДАБИЙ МУҲИТ ВА ХАЛҚ ДОСТОНЛАРИ НАШРИ МАСАЛАСИ

Феруза Маматқулова,

Кўкон ДПИ (PhD) (Ўзбекистон)

Ҳазрат Алишер Навоий бундан 580 йил аввал таваллуд қилган ва Ҳирида нашъу намо топиб, ўз асарларининг тарқалиб боришига ҳам эътиборли бўлганлар. “Лисон ут-тайр”да “Турк назмида чу мен тортиб алам,

киёсий таҳлили (XIX аср охири XX аср бошларидаги мактублар мисолида).....	171
29. Mohidil Shamatoва. Qo'qon DPI, talaba. Xisrav II va Amiriy	175
30. Музаяна Собирова. Қўқон ДПИ, талаба (Ўзбекистон). Навоий сабоқлари.....	182

НАВОИЙ ИЖОДИ ВА ҚЎҚОН АДАБИЙ МУҲИТИНИ ЎРГАНИШ: МАТНШУНОСЛИК ВА МАНБАШУНОСЛИК МАСАЛАЛАРИ

1. Нурбой Жабборов. Филология фанлари доктори, профессор (Ўзбекистон). Алишер Навоий назмий анъаналарининг Фурқат шеърлятида янгилашиш тамойиллари	187
2. Афтондил Эркинов. Филология фанлари доктори (Ўзбекистон). Алишер Навоий девонларининг аниқланган янги нусхалари (2010–2021 йиллар).....	201
3. Гулноз Халлиева. ЎзДЖТУ, филология фанлари доктори, профессор (Ўзбекистон). Амирий девонининг Стамбул нусхасидаги туюқлар хусусида.....	211
4. Қўлдош Пардаев. ТошДЎТАУ, филология фанлари бўйича фалсафа доктори (<i>PhD</i>) (Ўзбекистон). Навоий маҳоратининг Муқимий ижодий камолотидаги ўрни	215
5. Отабек Жўрабоев. Филология фанлари номзоди, доцент, ЎзРФА Алишер Навоий номидаги Давлат адабиёт музейи директор ўринбосари (Ўзбекистон). Навоий даври девончилигининг XIX аср Қўқон адабий муҳитига таъсири масаласига доир	220
6. Абдуллатиф Турдиалиев. Ғ.Ғулом номидаги Қўқон адабиёт музейи мудири, филология фанлари номзоди (Ўзбекистон). Алишер Навоий “Хамса” асарининг бир қўлёзма нусхаси ҳақида	227
7. Фарида Каримова, НамДУ ф.ф.н., доцент (Ўзбекистон). Муҳаййир – мумтоз дебочанавислик анъаналари давомчиси	230
8. Акрам Дехқонов. ТошДЎТАУ, филология фанлари номзоди (Ўзбекистон). Муҳаййир ижодий мероси манбалари. У кўчирган Навоий девони қўлёзмаси.....	237
9. Феруза Маматқулова. Қўқон ДПИ, катта ўқитувчи (Ўзбекистон). Адабий муҳит ва халқ дostonлари нашри масаласи	240
10. Муҳаммадризо Джўраев. Қўқон ДПИ, ўқитувчи (Ўзбекистон). Тринар типология: Увайсий - Фурқат – Ёрий	245